

До спеціалізованої вченої ради ДФ 70.895.022
у Хмельницькому університеті
управління та права імені Леоніда Юзькова
(29013, м. Хмельницький, вул. Героїв Майдану, 8)

В І Д Г У К

**офіційного опонента кандидата юридичних наук, доцента,
доцента кафедри цивільного права Національного університету
«Одеська юридична академія» Кривенко Юлії Василівни
на дисертаційну роботу Сусь Юлії Степанівни на тему
«Спадкові права подружжя», представлені на здобуття наукового
ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Людина протягом свого життя набуває майно на праві власності, а також права та обов'язки за різними зобов'язаннями. Після смерті людини об'єктивно виникає питання щодо долі цього майна, майнових прав і обов'язків.

Ефективне правове регулювання спадкових відносин - гарантія стабільності як відносин власності, так і майнового обороту. Питання про долю майна людини після її смерті має важливе значення. Отримання спадщини веде до збагачення спадкоємця, оподаткування під час переходу майна у спадок є джерелом поповнення державного бюджету. Оптимальне співвідношення приватного та суспільного інтересу забезпечується через встановлення кола спадкоємців за законом, обмежень свободи заповіту з метою захисту інтересів непрацездатних утриманців, способів прийняття спадщини. Водночас законодавець уперше надає подружжю право спільно визначити за єдиними

документом – заповітом, долю свого майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, оскільки увесь час існування Української державності (як самостійної, так і у складі інших держав) кожен із подружжя змушений був складати окремі заповіти.

Аналіз практики судів у спадкових справах виявляє деякі неврегульовані та спірні питання щодо змісту заповіту подружжя, здійснення та захисту спадкових прав подружжя, що призводять до скасування винесених рішень вищими судовими інстанціями. Враховуючи наведене, можна стверджувати, що дисертація Сусь Юлії Степанівни характеризується актуальністю.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до планів науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова на 2017–2026 роки «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» (державний реєстраційний номер 01178U000103).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації, їх достовірності та новизни підтверджена теоретичною та методологічною базою дослідження, критичним аналізом та узагальненням наукових праць, комплексним аналізом законодавства та практики у цій сфері. Ознайомлення з дисертаційним дослідженням Сусь Юлії Степанівни дозволяє говорити про те, що сформульовані у дисертації наукові висновки і рекомендації мають належну міру достовірності та обґрунтованості, що вимагаються від досліджень.

Використання комплексу філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів пізнання, кожен з яких дало змогу Сусь Юлії Степанівні об'єктивно й всебічно дослідити предмет даного дисертаційного дослідження, а саме вітчизняні нормативно-правові та міжнародно-правові акти, які регулюють питання спадкових прав подружжя, правозастосовча та нотаріальна практика, доктринальні джерела. Це історичний метод, метод системно-структурного аналізу, формально-логічний метод, порівняльно-правовий метод, метод догматичного (логічного) аналізу і тлумачення правових норм тощо.

Загальний аналіз змісту роботи свідчить про те, що дослідження має системний, цілісний, самостійний характер та відзначається високим науковим рівнем та актуальністю. Серед багатьох робіт з цивільного спадкового права, які здійснювалися в Україні в останні роки, дана робота є першим спеціальним дослідженням спадкових прав подружжя.

У процесі розкриття обраного предмету у роботі послідовно було з'ясовано: становлення та розвиток спадкових прав подружжя в Україні; поняття спадкових прав, які складають зміст спадкових правовідносин подружжя; класифікацію спадкових прав подружжя; спадкові права саме подружжя, тобто як такі, що їх мають і можуть здійснювати тільки спеціальні суб'єкти (подружжя); гарантії спадкових прав подружжя; характерні ознаки спільного заповіту подружжя як особливого виду заповітів; особливості оформлення та здійснення спадкових прав подружжя; порядок оформлення та здійснення спадкових прав тим з подружжя, який пережив іншого за наявності спільного заповіту; проблеми правозастосування у сфері здійснення та захисту спадкових прав подружжя; правові механізми здійснення та захисту спадкових прав подружжя.

Ознайомлення з текстом дисертації дає можливість дійти висновку, що структурно дисертаційного дослідження відповідає вимогам, що висуваються до

такого виду робіт. Запропонована структура дисертації обґрунтована дослідницькими завданнями і побудована логічно. Дисертаційна робота відзначається системним підходом до предмету дослідження. Структурно дисертація складається із вступу, нерозривно пов'язаних між собою трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Структура дисертації повністю відповідає завданням дослідження, дозволяє послідовно розглянути всі проблеми теми та вирішити завдання, поставлені дисертанткою при написанні роботи.

На підтвердження ґрунтовного характеру проведеного дослідження можна навести слушно обраний авторкою комплексний підхід до вибору науково-методологічних та нормативно-правових джерел й емпіричної бази. Адже на якість отриманих результатів вплинуло глибоке опрацювання робіт вітчизняних та іноземних цивілістів. Істотну увагу у ході дослідження було приділено аналізу практики застосування чинного законодавства України та зарубіжних країн, матеріалів та публікацій у вітчизняних та зарубіжних періодичних виданнях щодо спадкових прав подружжя. Також підтверджується використанням значної кількості судових рішень по спадковим правам, що дозволило з'ясувати також проблеми та прогалини у правовому регулюванні спадкових відносин.

Робота містить наукові положення, які мають важливе науково-теоретичне значення й практичне спрямування. Положення новизни, що виносяться на захист, підкріплені відповідними висновками по ходу дослідження, а також належним чином обґрунтовані.

Повнота викладу положень дисертації в роботах, опублікованих автором. Основні положення та висновки дослідження, що сформульовані в дисертації, у викладено у вісімнадцяти публікаціях, з яких: сім наукових статей у журналах і збірниках, що входять до переліку фахових наукових видань

України, п'ять з яких включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща), а також у одинадцяти тезах виступів на науково-практичних заходах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше у вітчизняній науці цивільного права проведено комплексне дослідження спадкових прав подружжя. У дисертації Ю.С. Сусь оброблено, проаналізовано та узагальнено значний масив наукових праць українських та зарубіжних правників, фахівців, які тим чи іншим чином досліджували питання щодо спадкових прав подружжя. За результатами аналізу джерел авторкою здійснено власні напрацювання та сформульовано на їх основі висновки, які обумовлюють наукову новизну та достовірність одержаних в результаті дисертаційного дослідження результатів.

Основні положення та зміст наукового дослідження. На увагу заслуговує дослідження гарантій спадкових прав подружжя, здійснене у підрозділі 2.2 дисертації. Авторка правильно зазначає, що гарантії забезпечують можливість тому з подружжя, хто пережив померлого, спадкувати за будь-яких умов, незалежно від наявності інших спадкоємців за законом, змісту заповіту або позбавлення спадкодавцем іншого з подружжя права на спадкування. При цьому вона вказує на найважливішу гарантію у випадку спадкування за законом - віднесення законодавцем дружини або чоловіка померлого до першої черги спадкоємців (с. 95 дис.). Вона постійно у роботі наголошує на тому, що гарантії спадкових прав подружжя діють лише за умови перебування вказаних осіб у зареєстрованих шлюбних відносинах (с. 96, 121-123 дис.). Наприклад, заповіт подружжя може мати місце тільки тоді, коли є це «подружжя», яке за його допомогою може здійснити розпорядження своїм спільним майном на випадок смерті (с. 129 дис.).

Слід підтримає авторку також у висновку, що складання спільного заповіту подружжя є гарантією іншому з подружжя, хто пережив померлого, можливості використовувати майно, визначене заповітом. Вказана гарантія створює тому з подружжя, можливість для збереження умов проживання, використання речей, що були набуті у шлюбі ним разом із покійним. Крім того вона сприяє захисту права власності та забезпечує збереження спадкового майна на користь спадкоємців, зазначених у спільному заповіті (с. 103 дис.).

Слід відзначити активне застосування дисертанткою методу порівняльного правознавства, завдяки якому вона порівнює національну доктрину спадкового права та законодавство із правовими системами зарубіжних країн (Англії, Швейцарії, Німеччини, Канади, Республіки Казахстан, Латвії, а також країн мусульманського права, та ін.).

Досліджуючи способи захисту спадкових прав подружжя, авторка прийшла до висновку, що в умовах сьогодення, на жаль, механізм захисту спадкових прав подружжя наразі перебуває на етапі формування. На її думку, гнучкою та універсальною системою способів врегулювання і вирішення спорів, що базується на засадах примирення сторін конфлікту, поза так званою формальною/юрисдикційною процедурою є способи альтернативного вирішення спорів, серед яких на особливу увагу заслуговує медіація - примирна процедура, яку було інтегровано в національний механізм захисту прав особи 16 листопада 2021 року (с. 115 дис.).

Значну увагу у роботі приділено висвітленню найбільш актуального на сьогодні питання про захист спадкових прав в умовах воєнного стану, оскільки держава Україна та її населення потерпає від збройної агресії з боку росії. Авторкою правильно пропонується ст. 1243 ЦКУ доповнити ч. 5 наступного змісту: «Заборона відчуження майна, зазначеного у заповіті подружжя, за життя одного з подружжя може бути знята на підставі рішення суду». Суд має

прийняти таке рішення у випадку складних життєвих обставин або форс мажору (виїзд за кордон на лікування тощо) (с. 119 дис.).

У роботі здійснено детальний аналіз ознак спільного заповіту подружжя як особливого виду заповітів. Авторкою виділено такі ознаки: спільний заповіт подружжя є особливим видом заповіту, покликаним захищати майнові інтереси тільки осіб, які перебувають у зареєстрованому згідно чинного законодавства шлюбі та мають статус «подружжя»; юридичний сенс заповіту подружжя полягає у спільному розпорядженні подружжям посттанативною долею їх майна; шлюб повинен тривати до моменту смерті одного з подружжя, інакше дія заповіту припиняється; він є підставою для виникнення спадкових прав лише у третіх осіб, спадкоємцем за таким заповітом не може бути один із подружжя; заповіт подружжя складається щодо майна, яке належить подружжю на праві спільної власності; спадкування відбувається лише після смерті обох з членів подружжя (с. 130 дис.).

Авторкою порушується також проблема співвідношення положень спільного заповіту подружжя та шлюбного договору. Зазначається, що, незважаючи на те, що і шлюбний договір, і заповіт подружжя регулюють відносини, суб'єктами яких є подружжя, очевидною є різниця між механізмами визначення посттанативної долі майна подружжя. У той же час існування шлюбного договору не може бути проігноровано при складанні заповіту подружжя (с. 133 дис.).

Слід підтримати аспірантку щодо розширення заповідальних можливостей подружжя в частині визначення умов наслідування та черговості закликання до спадкування, який може бути корисним вітчизняному законодавцю. З огляду на це пропонується нею пропонується доповнити порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України відповідним положеннями (с. 137 дис.).

Значну увагу у роботі приділено дослідженню порядку оформлення спадкових прав (*розділ третій дис.*), а саме: способам оформлення волевиявлення щодо розпорядження майном подружжя за життя на випадок смерті (оформлення спільного заповіту подружжя, оформлення спадкового договору подружжям) та оформлення спадкових прав подружжя після смерті одного з подружжя (право на вступ в спадщину пережившого з подружжя: способи його оформлення, право на отримання свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя, після смерті одного з подружжя, спадкові права одного з подружжя після смерті другого за наявності спільного заповіту: способи їх оформлення).

У роботі правильно звертається увага не те, що наразі триває активна фаза бойових дій, пов'язана з наданням відсічі збройній агресії російської федерації. Значна частина території України окупована військами російської федерації, а мешканці тимчасово покинули свої домівки та перемістились у інші регіони нашої держави або виїхали за кордон. У зв'язку з вищевказаним неможливо спрогнозувати стан безпекової ситуації на території України у найближчому часі та труднощі, з якими будуть та й вже зіштовхуються нотаріуси під час відкриття спадкової справи та визначення кола потенційних спадкоємців через неповноту інформації у Державному реєстрі актів цивільного стану громадян та, елементарно, неявкою до нотаріуса з заявою про вступ у спадщину у зв'язку з перебуванням за кордоном. На думку авторки, безпосередній доступ нотаріусів до Єдиного державного демографічного реєстру сприятиме гарантуванню дотримання законності і правопорядку, принципу рівності прав осіб, які беруть участь у нотаріальному процесі, принципу безспірності нотаріального процесу (*с. 141 дис.*). Крім того пропонується запровадити двоетапну процедуру посвідчення спільного заповіту подружжя: на першому етапі той з подружжя, хто є учасником бойових дій та перебуває в складі Збройних сил України,

Національної гвардії висловлює своє волевиявлення, яке посвідчує командир (начальник) військової частини, з'єднання, установи або військово-навчального закладу і передає заповіт до військової частини, що територіально наближена до місцезнаходження другого з подружжя. Наступним кроком є підпис відповідного документа другим з подружжя та посвідчення його відповідною посадовою особою відповідної військової частини (с. 142 дис.).

Проаналізувавши німецьке спадкове право, у роботі авторка підтримує досвід Німеччини щодо правової моделі заповіту подружжя, який ще називають «Берлінським заповітом». Така модель, на її думку, здатна надати цьому інституту спадкового права дієвості та громадської затребуваності, можливості реагувати на зміну ситуації та часу, тому пропонуємо впровадити в національне законодавство модель німецького інституту (с. 152-154 дис.).

Важливим на сьогодні є висновок до якого прийшла аспірантка, що якщо подружжя спільно проживало до 24 лютого 2022 року, то до моменту припинення або скасування воєнного стану в Україні потрібно презюмувати, що подружжя продовжує спільно проживати (с. 169 дис.).

Крім того заслуговує на підтримку пропозиція про доповнення Постанови КМУ «Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану» від 28 лютого 2022 р. № 164 (зі змінами) пп. 2 п. 3 наступного змісту: «Якщо відкриття спадщини мало місце в період 24 лютого 2022 року до моменту припинення або скасування воєнного стану в Україні, спадкоємець визнається таким, що прийняв спадщину:1) якщо він в період з 24 лютого 2022 року до моменту припинення або скасування воєнного стану в Україні фактично вступив в управління або володіння спадковим майном;2) якщо станом на 24 лютого 2022 року він постійно проживав разом із спадкодавцем на час відкриття спадщини і протягом строку, встановленого ст. 1270 Цивільного кодексу України, він не заявив про відмову від неї;3) якщо він подав заяву про прийняття спадщини в

строки, визначені законодавством України для прийняття спадщини» (с. 170 дис.).

Аспірантка правильно виділяє одне із завдань національного законотворця щодо необхідності адаптувати процедуру українського спадкового законодавства до законодавства ЄС в цілому і до Європейського Регламенту ЄС 650/2012 від 04 липня 2012 року «Про компетенції, застосовуване право, визнання та виконання рішень, прийняття та виконання нотаріальних актів з питань спадкування, а також про створення європейського свідоцтва про спадкування». Зокрема у роботі вказує на доречне врахування досвіду європейських країн та законодавче закріплення можливості подружжя передбачати в тексті спільного заповіту положення про те, що після смерті одного з подружжя у іншого з подружжя зберігається право на розпорядження своєю часткою у спільному майні. Це та запровадження вищевказаного свідоцтва про право на користування та володіння майном другим з подружжя упорядкує чітко регламентовані майнові права того з подружжя, хто пережив іншого, що відповідатиме загальній тенденції до наближення спадкового законодавства України до стандартів ЄС (с. 212-213 дис.).

Загалом дисертація характеризується цілою низкою інших положень, що свідчать на користь оригінального характеру отриманих результатів.

Практична і теоретична значимість отриманих результатів дисертаційного дослідження. Практичне значення сформульованих у даній дисертаційній роботі положень, висновків та пропозицій полягає також і в тому, що отримані результати можуть бути використані державними та приватними нотаріусами України, працівниками органів юстиції, адвокатами та адвокатськими об'єднаннями, спеціалістами юридичних підприємств, установ, організацій усіх форм власності як положення рекомендаційного характеру.

Зауваження та пропозиції за змістом дисертації. Окремі аспекти та положення дослідження є дискусійними і потребують додаткової уваги авторки.

1). Авторкою пропонується закріпити положення, що особистою приватною власністю дружини та чоловіка є речі індивідуального користування, а також коштовності, вартість яких на день придбання не перевищує двадцяти кратного розміру мінімальної заробітної плати, встановленої для працездатних осіб на 01 січня відповідного року. *Однак, у роботі відсутнє обґрунтування щодо запропонованої вартості речі індивідуального користування – «не перевищує двадцяти кратного розміру мінімальної заробітної плати». Відповідно виникає питання: з яких міркувань запропоновано встановити таку вартість речі індивідуального користування?*

2). У роботі аргументовано необхідність внесення змін в діючі акти законодавства в частині обчислення строків у цивільних правовідносинах загалом та моменту смерті спадкодавця зокрема, не тільки календарною датою, а й годинами та хвилинами. *Однак, виникає питання щодо правових наслідків встановлення обчислення строків смерті спадкодавця годинами та хвилинами? Яким чином запропоноване положення буде співвідноситися із законодавчою дефініцією у частинах 3 і 4 ст. 1220 ЦК України: «3. Якщо протягом однієї доби померли особи, які могли б спадкувати одна після одної, спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з них. 4. Якщо кілька осіб, які могли б спадкувати одна після одної, померли під час спільної для них небезпеки (стихійного лиха, аварії, катастрофи тощо), припускається, що вони померли одночасно. У цьому випадку спадщина відкривається одночасно і окремо щодо кожної з цих осіб»?*

3) У дисертації виділено етапи становлення та розвитку спадкових правовідносин за участю подружжя. *Вважаю, що слід було вказати у 3, 4 і 5 етапах на історичну епоху, пов'язану із перебування українських земель у складі*

певної держави (як це було зроблено в 1 і 2 етапах), а не обмежитися вказівкою на появу окремого виду спадкових правовідносин та століття. Тобто відсутнє дотримання одного критерію чи декількох критеріїв для виділення окремих етапів.

4) Не можна погодитися із висновком авторки, викладеним у пункті новизни, що заповіт подружжя припиняється у випадку припинення шлюбу (с. 25 дис.). *Правильніше було вказати, що підставою для припинення дії заповіту подружжя є розірвання шлюбу.*

5). Вважаю дискусійним висновок авторки, що у випадку наявності спільного заповіту подружжя до осіб, які мають право на обов'язкову частку спадщини, право володіння та користування нею переходить після смерті першого з подружжя. Право на розпорядження цією обов'язковою часткою у спадщині виникає після смерті другого з подружжя. Якщо таку частку можна виокремити, то за згодою сторін особам, які мають право на обов'язкову частку у спадщини може бути передано право на розпорядження нею після смерті першого з подружжя (с. 26 дис.). *Вважаю, що така конструкція потребує уточнення та обґрунтування. Уточнення щодо таких моментів: а) доцільно мову вести про перехід права власності, а не права володіння та користування, до осіб, які мають право на обов'язкову частку спадщини, б) доцільності та відповідності вимогам законодавства положення про розпорядження цією обов'язковою часткою у спадщині після смерті другого з подружжя; в) не зрозумілою є категорія сторін (хто є цими сторонами?) за згодою яких може бути передано право на розпорядження обов'язковою часткою після смерті першого з подружжя.*

Вказані зауваження мають в цілому дискусійний характер і не применшують наукового та практичного значення основної змістовної частини дисертації, а також наведених у ній висновків та пропозицій.

Загальний висновок по дисертації. Дисертаційне дослідження Сусь Юлії Степанівни на тему «Спадкові права подружжя» відповідає вимогам, встановленим Порядком підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), пунктам 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44. Дисертаційне дослідження є завершеною самостійною науково-дослідною роботою, в якій отримано нові науково-обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують наукове завдання, яке має істотне значення для науки цивільного права, а його авторка – Сусь Юлія Степанівна заслуговує на присудження йому освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

Офіційний опонент:

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права

Національного університету

«Одеська юридична академія»

Ю.В. Кривенко